

Чижевська М.Б.**РОЛЬ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В КООПЕРАТИВНОМУ РУСІ**

Вступ. Теорія і практика організації кооперації має глибокі соціально-економічні коріння. Кооперативна ідея, на думку основоположника українського кооперативного руху М. Баліна, полягає в тому, що людське життя має відповідати вищій справедливості. Кооперація на різних рівнях дозволяє успішно вирішувати ряд конкретних соціально-економічних проблем (боротьба з бідністю, зайнятість населення, підвищення продуктивності праці і т.п.) і робити це в дусі найкращих демократичних традицій. Через створення кооперативів, різні групи населення знижують тиск на бюджети всіх рівнів, створюють нові робочі місця, підвищують ефективність діяльності своїх господарств, свій життєвий рівень.

Постановка завдання. В працях учених, що вивчали питання кооперації висвітлюються теоретичні та історичні аспекти кооперативного руху. Дослідженню виникнення та розвитку кооперативів присвятили праці такі вчені як Абалкін Л.І., Алексєєв С.С., Анциферов О.М., Бернштейн Е., Бертран Л., Вахітов К.І., Гончаренко В.В., Пахомов В.М., Туган-Барановський М.І., Чайковський М.В., Чайнов О.В. та інші. Разом з тим проблема сутності та ролі кредитної кооперації в кооперативному русі залишається недостатньо вивченою.

Результати. Сьогодні, як і майже сторіччя тому, актуальні слова проф. Бруцкуса Б.Д.: «Кооперации решительно не повезло в науке. Если сова Минервы вообще поздно вечером начинает свой полет, то в данном случае она особенно запоздала. Еще 10-20 лет и минует столетие с того времени, когда в Англии и Германии окончательно были выработаны формы кооперации, и, несомненно, что во многих государствах, в особенности в аграрных, уже в конце минувшего столетия кооперация приобрела большое значение в хозяйственной жизни. И все же экономическая наука не уделяет ей достаточно внимания, и в связи с этим теория кооперации остается очень мало разработанной. Экономисты всецело поглощены анализом проблем капиталистического хозяйства, лежащего в основе современной хозяйственной жизни, а исследованием кооперации заняты почти исключительно практики, которые не всегда готовы к решению теоретических проблем. Большим препятствием к созданию научной теории кооперации является самый способ ее возникновения. Капитализма никто сознательно не строил, он развился спонтанно и никем не направляемый совершил свое победное шествие по земному шару. Кооперация, напротив, спонтанно развиваться не может, она требует сознательной работы для объединения ее членов вокруг конкретных целей. Эти цели вытекают из определенных общественных настроений; они окрашивают кооперативную литературу и делают ее тенденциозной» [1].

Відродження кооперації в її сучасному розумінні пов'язано зі становленням капіталістичних відносин, розвитком так званої промислової революції [2]. Таки явища сприяли суттєвому погіршенню соціально-економічного стану більшості населення, посиленню агресивності ринкового середовища у зв'язку з виникненням і загостренням конкуренції. Це вимусило багатьох виробників шукати механізми самопомогі і самозахисту від тиску ринку шляхом спільного здійснення окремих господарських функцій. Таким чином, кооперація історично сформувалася як органічна складова ринкової економіки, що дозволяє дрібним товаровиробникам ефективно функціонувати в складних умовах.

Історичний досвід свідчить, що кооперація традиційно є способом виживання дрібних ринкових суб'єктів, тобто завжди надає можливість виходу із ситуації, яка вважається критичною і кризовою. Слід зазначити, що кооператив дійсно є ефективним способом самозахисту для тих, хто опинився в скрутному становищі. Однак не можна вважати, що кооперація має місце і виникає тільки за таких умов. Сучасний досвід і наукові данні підтверджують, що кооперація виконує не тільки антикризові функції, але й має суттєве значення в умовах нормально функціонуючої ринкової економіки. Цим обумовлено стратегічне значення розвитку кооперації (особливо в агропромисловому комплексі) не тільки як фактора подолання кризових явищ, а також як важливого напрямку ефективного формування ринкових відносин.

Кооперація як особлива форма господарювання має вузьке соціально-економічне значення. Специфіка її полягає в тому, що функціонуючи в якості інтеграційного зв'язку між окремими господарюючими суб'єктами, кооператив не може мати власні інтереси поза інтересами тих, заради кого він створений, не може діяти в напрямках, які були б не вигідні цим суб'єктам, повністю належить їм і контролюється ними, дозволяючи своїм членам отримувати додаткові економічні переваги.

Кооперацію справедливо називають соціальним відкриттям новітньої цивілізації. Об'єднуючи людей скромного достатку, простих працівників, дрібних товаровиробників, відносно небагатих споживачів товарів і послуг, кооперативи узгоджують і захищають їх інтереси, задовольняють матеріальні і духовні потреби. Кооперативи напрочуд різноманітні, володіють значним потенціалом і без сумніву мають велике майбутнє.

Кооперація потребує і відповідних особистісних якостей її учасників. На думку М.Туган-Барановського «люди, поведінка яких визначається тільки мотивами особистого егоїзму непридатні для кооперації» [1]. Кооператив передбачає особисту зацікавленість членів у всіх справах кооперативу, котра створює контроль, який досить важливий для успіху організації. Отже, кооперація виховує нову людину, що гармонійно поєднує вміння відстоювати власні інтереси з готовністю відмовитися від них задля спільного інтересу.

Передумовою виникнення кооперативного руху став економічний і соціальний прогрес в Західній Європі, який проявився, перш за все, в сільському господарстві. Стимулюючим фактором економічного розвитку країн Заходу в XIX сторіччі було превалювання в сільському господарстві дрібнотоварного сільського

сектору зі слабким господарським потенціалом.

Оскільки питання фінансування були і залишаються однією з найгостріших проблем розбудови і розвитку господарства будь-якої країни, то закономірності розвитку кредитної кооперації дозволяють говорити про її величезну роль в історії кооперативного руху. За довгу історію свого існування кредитна кооперація пройшла досить тривалий еволюційний шлях. В кожній країні вона відрізнялася специфікою і різноманітністю форм.

Виникнення перших кредитних кооперативів пов'язують з розвитком сільських кооперативів, що створювалися сільськогосподарськими товаровиробниками за власною ініціативою і на свою користь, що в свою чергу, стимулювало потребу в забезпеченні стабільних зв'язків дрібного та середнього селянства з ринком господарської продукції. Підвищення товарності сільського господарства та збільшення виробництва продовольства залежало, перш за все, від виробничого кредитування сільських господарств. Зростанню потреби сільськогосподарських виробників у кредитах також сприяло: збільшення грошової частки оподаткування по відношенню до розміру існуючих раніше натуральних податей; введення викупних платежів за землю в розмірі 25-кратного земельного ренти, що повинні були сплатити селяни поміщику за право власності на землю; необхідність переходу до інтенсивних систем господарювання – від виробництва зерна до тваринництва - в зв'язку із зростанням конкуренції на ринку зерна з боку Росії, Канади та США; скорочення доходів від продажу продукції в результаті зниження та відміни мита на ввезення дешевого продовольства з США, Росії, Канади та інших країн [3].

Залучити кошти можна було у заможних селян - сусідів. Однак селянські лихварі мали невеликі капітали і діяли ізольовано від міського фінансового ринку, що збільшувало їх монополізм, тому їх відсотки більш ніж в 5 разів перевищували відсотки за міськими кредитами. Ця обставина стала передумовою для пошуку нової форми фінансово-кредитного інституту, який би знаходився поблизу селянина і був би відносно дешевим. Такою формою стала кредитна кооперація.

Кредитна кооперація об'єднала дрібних товаровиробників, робочих і службовців з метою створення громадянського грошового фонду для задоволення їх потреб в дрібному кредиті (виробничому або споживчому). Кошти кредитних кооперативів, крім пайових і членських внесків, формувалися із відсотків за позиками, кредитів банків, субсидій держави, доходів від випуску запозичень, які гарантувалися виробництвом. Кредитна кооперація поділилася на міську, що об'єднувала ремісників, та сільську, до складу якої входили кустарі, селяни та рибалки. За характером операцій розрізнялися кредитні кооперативи: позикові, ощадні і страхові. До речі, більшість сучасних кредитних кооперативів суміщають всі ці операції.

Кредитна кооперація представляла собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одна одну фінансово-кредитних установ місцевого, регіонального і національного рівнів (дворівнева або трирівнева система організації).

Батьківщиною кооперативного кредитування по праву вважається Німеччина. Саме там наприкінці XIX ст. зародилася кредитна кооперація, як організаційно-правова форма. Початок масового розвитку сільськогосподарських і кредитних кооперативів країни вже міцно пов'язані з іменами і діяльністю Ф. Райффайзена, Г. Шульце-Деліча та В. Гааза.

Ф. Райффайзен був засновником перших сільськогосподарських кредитних кас, які одночасно проводили на користь своїх членів торгівельну діяльність (кредитні кооперативи з товарними функціями). Створена у 1895 р. Пруссен - каса (Центральна каса кооперативів Пруссії – попередник «Дойчегеноссеншафтсбанка») стала центром фінансової діяльності кооперативів. З'єднавши розрізнені грошові кошти дрібних і середніх підприємців, вона об'єднала їм вихід на головні фінансові ринки.

Заснування і розвиток кредитного кооперативного руху в Німеччині мали величезне значення для всього світу. Збудовані на райффайзенівських принципах кооперативи зіграли велику історичну роль, показуючи значення взаємодопомоги в рішенні задачі надання кредитів особам, з банківської точки зору практично некредитоспроможним. За період з 1900 по 1913 рр. сума кредитів, які щорічно видавалися кредитними спілками, зросла з 0,2 до 1,5 млрд. марок, а кредитними кооперативами, що входили до складу Імперського союзу з 0,7 до 4,7 млрд. марок. Величина позикового відсотка в кооперативних кредитних касах в цей період коливалася в залежності від місцевості в межах 3,75 – 5 відсотків, тобто іноді була нижчою за облікову ставку Імперського банку [3].

В ці ж роки значний розвиток отримала кооперативна кредитна діяльність в Італії, Франції, Бельгії, Швейцарії, Голландії, Болгарії, Данії, Сербії. Цьому сприяв загальний підйом виробничих сил на селі та зростання продуктивності сільського господарства, стимулюючи в той же час процес соціально-економічної диференціації селянства і трансформації селянського типу господарювання у фермерське товарне виробництво.

Згодом з'явилися кооперативні банківські інститути в Австрії, Італії, Франції. В Англії кредитні кооперативи отримали незначне розповсюдження, однак саме тут були закладені принципи перших кооперативів (кооперативи Рочдейла), які стали відправною точкою для формування принципів діяльності кредитних кооперативів.

Виникнення кредитної кооперативної системи в Нідерландах припадає на кінець XIX ст. Перший місцевий кооперативний банк був створений у 1896 р. Пізніше на базі декількох місцевих банків виник перший центральний банк. В основу діяльності кредитних кооперативів було покладено принципи кооперативів Райффайзена.

Українська кредитна кооперація мала досить складну історію розвитку. Землі України та само населення в різні часи належали до складу різних держав, що неоднозначно ставилися до кооперативних форм фінансової самопомоги. До 1-ї світової війни в західних (в складі Австро-Угорщини) і східних (в складі Ро-

сійської імперії) українських землях кредитна кооперація набула великого поширення, полегшуючи життя простого народу.

Функціонування кредитної кооперації в Україні суттєво підвищувало ефективність ведення сільського господарства, в багатьох випадках нейтралізувало лихварський кредит, стримувало процес сільського розшарування. Все це свідчить, що напередодні Жовтневої революції кредитна кооперація, об'єднавши біля половини сільських господарств, і розгорнувши окрім позикової, широку товарну, і виробничу діяльність, перетворилася в могутню систему розвитку ринкових відносин і стимул економічного підйому. Кредитна кооперація у порівнянні з іншими видами кооперації явилася найбільш організаційно міцною і фінансово могутньою системою з обслуговування селянства.

Після війни, революції 1917 р. та громадянської війни українські землі були знов поділені і більшість території ввійшла до складу Радянського Союзу (77,3% із 75% населення), решта Польщі (18,1% території із 20,6% населення), Румунії (2,1% території із 2,8% населення) і Чехословаччині (2,5% території із 1,6% населення). В областях, що належали Радянському Союзу кредитна кооперація була ліквідована. Це свідчить про несумісність ринкових механізмів, за якими діє кредитна кооперація, з адміністративно-командними принципами побудови економіки.

В західних областях кредитна кооперація продовжувала активно розвиватися аж до 1939 р., однак після приєднання цих земель до Радянського Союзу вона залишилась в історії. Слід зауважити, що багато українців потрапили до еміграції у США, Канаду, Австралію і створили там більш ніж 50 кредитних спілок, які об'єднали понад 139 тисяч членів українського походження. Їх кооперативний капітал налічував більше 1,6 млрд. дол. США. Кредитні спілки стали фінансовою базою українців у діаспорі, допомогли їм вижити в країнах поселення і зберегти свою національну самобутність.

Після проголошення незалежності України, українці з діаспор вирішили повернути народів України після 70 років забуття кооперативну ідею фінансової самопомогли і таким чином допомогти йому покращити своє життя.

Сьогодні в більшості регіонах України набуває силу кредитна кооперація, тим самим надаючи своєрідний імпульс для поступового розвитку всього кооперативного кредитного руху. Продовжують розвиток обласні та національна структури системи кредитної кооперації. Тільки організована в регіональну та національну систему кредитна кооперація в змозі скласти достойну конкуренцію на ринку фінансових послуг банківському сектору. Діючи в системі кооператив первинної ланки вирішує проблему нестачі або дефіциту грошових коштів. Система же надає можливість зв'язку з загальнонаціональними фінансовими ринками. На основі функціонування поділення праці в системі кредитної кооперації складаються достатньо ефективні механізми управління ліквідністю, розрахунків, рефінансування, сумісного кредитування. Таке розподілення знижує ризик в діяльності кооперативів первинної ланки, підвищує їх надійність і стійкість, а з іншого боку, підвищує їх конкурентоспроможність, оскільки частина витрат на підтримку ринку (маркетингові, аналітичні, інформаційні послуги) безоплатно приймають на себе регіональні інститути. Організації кооперативного кредиту менш піддатливі неплатоспроможності та банкрутству. Практично в усіх національних системах кооперативного кредиту діють внутрішні обов'язкові для учасників нормативи з кредитування та ліквідності. Функціонує система кооперативного аудиту, гарантійні фонди, розроблені спеціальні вимоги з оптимізації ризиків.

На відміну від акціонерних комерційних банків, де відношення власності і контролю відбудовуються по низхідній лінії (від материнського банку до дочірніх, від головної контори до філій) стан в кредитній кооперації діаметрально протилежний. Засновниками кредитних організацій місцевого рівня можуть виступати численні кооперативні організації і підприємства, а також фізичні особи. У свою чергу банки первинної ланки є держателями паїв в регіональних кредитних інститутах, а останні в загальнонаціональному головному банку. Таким чином, відношення власності і контролю в кредитній кооперації проходять по висхідній лінії. Єдність цілі – сприяння господарській ініціативі та задоволення потреб своїх пайовиків, передбачає, що всі ланцюги системи як на пряму, так і опосередковано враховують інтереси своїх засновників.

Популярність в наш час кооперативних фінансово-кредитних установ випливає з особливостей їх соціально-економічної природи. Принципова відмінність кредитних кооперативів від інших фінансових установ полягає у неприбутковості, тобто характерною особливістю є самозабезпечення фінансовими продуктами. Унікальність кредитного кооперативу в тому, що його власниками є ті ж люди, які користуються його послугами. Тому мета його діяльності – не прибуток, а забезпечення своїх членів максимальним набором фінансових послуг на найвигідніших для них умовах. Крім того, особи, які створюють кооператив не мають жодних привілеїв чи переваг у порівнянні з іншими членами, які вступили до нього пізніше.

Кредитні кооперативи є найбільш поширеним у світі видом кооперативних організацій. Цей вид кооперації розповсюджений у більшості країн, де він існує у вигляді розвинутих систем кредитних спілок, кооперативних банків та інших форм фінансової взаємодопомоги.

В таких країнах як Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія, Австрія, Португалія кредитні кооперативи є серйозним конкурентом на ринках фінансових послуг комерційним банківським установам. В Німеччині в кооперативному секторі функціонує 64% усіх кредитних інститутів і більш ніж 28% сукупного числа відділень та філій. У Польщі послугами ощадних кредитних кас користуються 1 млн. 400 тис. чоловік [4]. Практично одна людина з кожної польської родини є клієнтом каси. Кредитні спілки та кооперативні банки США поряд з іншими фінансовими установами активно працюють на фінансовому ринку і відіграють суттєву роль у економічних системах багатьох країн. Майже 40% населення є членами кредитних спілок і користується їхніми різноманітними фінансовими послугами: кредити, приймання вкладів, здійснення роз-

рахункових операцій та грошових переказів тощо. Крім того членам кооперативів надаються додаткові послуги нефінансового характеру: продаж поштових та гербових марок, користування поштовою скринькою, електронною поштою, послуги нотаріуса, юриста, фінансових експертів, довірчі операції, переклади з іноземних мов та багато інших. До складу кооперативного фінансово-кредитного сектору США також входить фермерська кредитна система кооперативних банків, яка має державну підтримку і об'єднує 800 місцевих фермерських банків та асоціацій. Вони у свою чергу входять до складу 37 великих регіональних банків. Кооперативна фінансово-кредитна система Канади схожа на американську. У цій країні кожен третій мешканець є членом кредитної спілки чи народної каси. Кооперативні фінансові установи концентрують понад 13% активів усіх суб'єктів фінансового ринку Канади.

Визначення та з'ясування ролі кредитної кооперації не тільки в кооперативному русі, а й взагалі в економіці є не простим питанням, як це здається на перший погляд. Відомо, що основою господарської структури ринкової економіки є малий і середній бізнес. Він володіє не тільки крупним виробничим потенціалом, а й забезпечує широку соціальну базу розвитку громадянського суспільства. Мале і середнє підприємництво надійно захищає державу від крупних соціальних потрясінь, сприяє досягненню необхідного балансу між центром та регіонами, динамічному розвитку сільських поселень. На думку фахівців, серед факторів, що обмежують розвиток малого, в т.ч. сільського бізнесу найбільш важливими є брак грошових коштів та неефективна державна підтримка товаровиробників. Створення кредитних кооперативів, особливо в сільській місцевості, стало практично відповіддю на величезну потребу у фінансових послугах.

Наприкінці ХХ ст. кредитна кооперація займала друге місце у світі за кількістю товариств (після сільськогосподарської) і членів (після споживчої). Не дивлячись на деякий спад позицій кредитної кооперації у світі, вона дотепер залишається однією з найбільш розвинених форм кооперації. У 1970 р. в структурі кооперативних організацій Міжнародного кооперативного альянсу на кредитні кооперативи припадало майже половина (270 тис.) і біля третини членів-пайовиків (85 млн.чол.) [5].

Кредитні кооперативні організації, будучи в складі Міжнародного кооперативного альянсу, який було засновано в 1895 р., вирішують глобальні проблеми сучасності – боротьба за мир, відвернення ядерної катастрофи, боротьба з монополіями, захисту довкілля, подолання безробіття, забезпечення населення планети продуктами харчування і енергією, подолання відсталості країн, що розвиваються, тощо.

У 2005 р. відзначалася річниця програми «Мікрокредит». В рамках цієї програми приймали участь і кредитні кооперативні установи. Успішними стали ті, що надавали фінансові послуги для середнього класу і бідних верств населення. Підкреслимо, що відносно недорогі послуги кредитування надають кооперативи у всьому світі.

Завдяки розширенню філіальної мережі і відділень кооперативних кредитних установ існує реальнодопомога тим робітникам, котрі перебувають за межами своїх країн. Природна катастрофа (цунамі) в країнах Океанії показала, яку величезну роль відіграють кооперативи у такі драматичні моменти. Вони надавали фінансові послуги за такими цінами, які не можуть собі дозволити приватні фірми і фінансові установи. Крім того, за допомогою кооперативних установ було організовано спеціальний фонд, правління якого слідувало за справедливим розподілом допомоги, що надходила до цих країн.

На національному рівні кредитні кооперативні установи сприяють кооперативним секторам перейти до діалогу з урядом щодо вдосконалення кооперативного законодавства. Як результат, було прийнято ряд нових законів в Африці, Азії і в країнах, що звільняються від комуністичного режиму.

Висновки. Все це переконливо свідчить, що роль кредитної кооперації є досить впливовою. Не дивлячись на конкуренцію з великими кредитними установами, слабку державну підтримку, переслідуючи цілі фінансової допомоги через відкриття кооперативів створюються прийнятні умови для розвитку фермерського господарства, малого підприємництва, більшого доступу до кредитних ресурсів пересічних громадян тощо. Тим самим виконується соціальна місія – подолання бідності в країні, збільшується достаток членів-пайовиків. Не дивлячись на те, що кредитні кооперативи не є платниками податку на прибуток, вони виступають повноцінними економічними суб'єктами ринку і виконують основне завдання держави, допомагаючи зростанню валового внутрішнього продукту і успішному розвитку економіки.

Джерела та література

1. Кооперация. Теория, история, практика: Избранные изречения, факты. Материалы, комментарии / К.И. Вахитов. – М.: ИТК «Дашков и К», 2006. – 560 с.
2. Захаров И.В., Пахомов В.М., Рассказов А.Н. Создание и организация деятельности сельскохозяйственных потребительских кооперативов. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2004. – 460 с.
3. Шкляр М.Ф. Кредитная кооперация: Учебное пособие. – 3-е изд., исп. и доп. – М.: ИТК «Дашков и К», 2004. – 334 с.
4. Фермер України. № 7 (136), 2006.
5. Вісті ЦССТУ. №41, 2005.